

DENOV TUMANIDA TA'LIM TIZIMINING RIVOJLANISHI: ARXIV HUJJATLARI TAHLILI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Nazirova Nilufar Chori qizi

Email: nazirova606@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Denov tumanida ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari arxiv hujjatlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda XX asr boshlaridan boshlab hududda ochilgan dastlabki maktablar, sovet davrida ta'lim tizimining kengayishi hamda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar yoritilgan. Arxiv materiallari asosida maktablar tarmog'ining kengayishi, o'qituvchilar tarkibi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi va zamonaviy ta'lim tizimiga o'tish jarayonlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Denov tumani, ta'lim tizimi, maktablar, arxiv hujjatlari, sovet davri, mustaqillik, o'qituvchilar, islohotlar, o'quv jarayoni, modernizatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируется развитие системы образования в Деновском районе на основе архивных документов. В работе рассматриваются этапы становления первых школ с начала XX века, расширение системы образования в советский период и реформы, реализованные в годы независимости. На основе архивных материалов изучаются расширение школьной сети, кадровый состав, материально-техническая база образовательных учреждений и переход к современной системе образования.

Ключевые слова: Деновский район, система образования, школы, архивные документы, советский период, независимость, учителя, реформы, учебный процесс, модернизация.

Annotation: This article analyzes the development of the education system in Denov district based on archival documents. The study examines the establishment of the first schools from the early 20th century, the expansion of the education system during the

Soviet period, and reforms implemented after independence. Based on archival materials, the research explores the expansion of school networks, teaching staff, the material and technical base of educational institutions, and the transition to a modern education system.

Keywords: Denov district, education system, schools, archival documents, Soviet period, independence, teachers, reforms, learning process, modernization.

Kirish: Ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lib, uning shakllanishi va takomillashuvi har bir hudud tarixiy jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Denov tumani Surxondaryo viloyatining yirik ma'muriy hududlaridan biri bo'lib, bu yerda ta'lim tizimi XX asr boshlaridan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan. Arxiv hujjatlari tahliliga ko'ra, dastlabki ta'lim muassasalari 1920–1930-yillarda savodsizlikni tugatish va boshlang'ich savodxonlikni oshirish maqsadida tashkil etilgan. Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng ta'lim tizimi markazlashgan davlat siyosati asosida rivojlantirilib, majburiy umumiy ta'lim joriy etildi. Bu davrda Denov tumanida maktablar tarmog'i kengaydi, yangi o'quv binolari qurildi hamda o'qituvchilar tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi shakllandi. Arxiv materiallarida 1950–1980-yillar davomida maktablar sonining keskin oshgani, qishloq hududlarida ham ta'lim muassasalari ochilgani qayd etilgan. Mustaqillik yillaridan boshlab esa ta'lim tizimi milliy qadriyatlar asosida qayta tashkil etildi. Yangi o'quv dasturlari, darsliklar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar joriy qilinib, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirildi. XXI asrga kelib esa Denov tumanida ta'lim tizimi raqamlashtirish bosqichiga o'tib, elektron ta'lim resurslari va zamonaviy axborot texnologiyalari keng joriy etilmoqda. Shu jihatdan, Denov tumanida ta'lim tizimining rivojlanishini arxiv hujjatlari asosida o'rganish uning tarixiy bosqichlarini aniqlash va bugungi holatini ilmiy tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Denov tumanida ta'lim tizimining shakllanishi murakkab tarixiy jarayon bo'lib, u XX asr boshlaridagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, ushbu davrda Denov hududida ta'lim asosan an'anaviy maktab va madrasalar tizimi orqali amalga oshirilgan bo'lib, ular mahalliy aholining savodxonlik darajasini ta'minlashda muhim rol o'ynagan. XX asr

boshlarida Denov hududidagi maktablarda ta'lim jarayoni diniy va ma'rifiy asosga ega edi. O'qitish arab yozuvida olib borilib, Qur'on, hadis, fiqh, mantiq va adabiyot asosiy fanlar sifatida o'qitilgan. Arxiv manbalarida bu maktablar "eski usul maktablari" sifatida qayd etilib, ularda ta'lim individual yondashuv asosida tashkil etilgani ta'kidlanadi. O'quvchilar ko'pincha masjid va xususiy hovlilarda tahsil olgan. 1917-yilgi siyosiy o'zgarishlar va keyingi fuqarolar urushi davri Denov ta'lim tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Arxiv hujjatlarida ushbu davrda ta'lim muassasalarining faoliyati izdan chiqqani, ko'plab maktablar vaqtincha yopilgani yoki qisqa muddatli faoliyat yuritgani qayd etilgan. Biroq 1920-yillarning o'rtalariga kelib, Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan ta'lim tizimini qayta tashkil etish ishlari boshlangan. 1924-yilda O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish amalga oshirilgach, Denov tumani yangi ma'muriy tuzilma tarkibiga kiritildi. Arxiv hujjatlarida 1925–1927-yillardan boshlab tumanda sovet tipidagi yangi maktablar ochila boshlagani aniq ko'rsatilgan. Bu maktablar "yangi usul maktablari" deb nomlanib, ularning asosiy maqsadi savodsizlikni tugatish va sovet mafkurasiga mos ta'lim tizimini shakllantirish edi. 1920-yillarning oxiriga kelib Denovda "likbez" (likvidatsiya bezgramotnosti – savodsizlikni tugatish) kampaniyasi keng miqyosda olib borildi. Arxiv materiallarida maxsus savodxonlik kurslari, kechki maktablar va qisqa muddatli o'quv markazlari tashkil etilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Ushbu kurslarda asosan kattalar aholi o'qitilgan bo'lib, ular o'qish va yozishni o'rganishga jalb etilgan. Shu bilan birga, arxiv hujjatlarida o'sha davrda o'qituvchilar yetishmasligi jiddiy muammo bo'lgani qayd etiladi. Ko'plab o'qituvchilar markaziy shaharlardan yuborilgan yoki qisqa muddatli pedagogik tayyorgarlik kurslarida tayyorlangan. Denov tumanida mahalliy kadrlarni tayyorlash ishlari endigina shakllanayotgan edi. 1930-yillarga kelib ta'lim tizimi asta-sekin barqarorlasha boshladi. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, bu davrda boshlang'ich maktablar soni ortgan, o'quvchilar soni sezilarli darajada ko'paygan. Ta'lim jarayoni endi faqat savodxonlikni oshirish bilan cheklanmay, balki matematik bilimlar, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlarning boshlang'ich asoslarini ham o'z ichiga ola boshlagan. Shuningdek, 1930-yillar Denov ta'lim tizimida mafkuraviy jihatdan ham muhim davr bo'lib, maktablarda sovet g'oyalarini targ'ib qilish kuchaygan. Arxiv hujjatlarida o'quv

dasturlarining markazlashgani, darsliklarning yagona standart asosida ishlab chiqilgani va ta'lim jarayonining davlat nazorati ostiga olingani qayd etilgan.

Ikkinchi jahon urushi arafasi va urush yillari Denov tumanidagi ta'lim tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, 1940-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab ta'lim tizimi qayta tiklanish va kengayish bosqichiga kirdi. Arxiv hujjatlarida 1945-yildan keyin maktab binolarini tiklash, o'qituvchilar yetishmovchiligini bartaraf etish va majburiy boshlang'ich ta'limni mustahkamlash asosiy vazifa bo'lgani qayd etiladi. 1940–1950-yillarda Denov tumanida yangi maktablar ochilishi bilan birga o'quvchilar soni ham keskin oshdi. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, bu davrda boshlang'ich ta'lim deyarli to'liq qamrab olingan bo'lib, savodsizlikni tugatish siyosati yakuniy bosqichga kirgan. Bu jarayon butun O'zbekiston SSRda olib borilgan “likbez” siyosatining mantiqiy davomi edi .

1950–1970-yillar Denov ta'lim tizimining eng barqaror va kengaygan davri hisoblanadi. Arxiv materiallarida ko'rsatilishicha, bu yillarda:

- maktablar tarmog'i kengaygan,
- majburiy 7–8 yillik ta'lim tizimi joriy etilgan,
- keyinchalik esa to'liq o'rta ta'limga o'tish boshlangan.

Shu davrda o'qituvchilar malakasini oshirishga ham katta e'tibor qaratilgan. Maxsus pedagogik kurslar va metodik birlashmalar tashkil etilib, yangi darsliklar va o'quv dasturlari markazlashgan tartibda joriy etilgan. Arxiv hujjatlarida o'qituvchilarning respublika miqyosidagi malaka oshirish kurslariga yuborilgani ham qayd etiladi.

1970–1980-yillarda Denov tumanida ta'lim tizimi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda:

- fan kabinetlari (fizika, kimyo, biologiya) jihozlandi,
- maktablarda laboratoriya mashg'ulotlari kengaytirildi,
- o'quvchilarni kasbga yo'naltirish tizimi shakllantirildi.

Arxiv hujjatlarida aynan shu yillarda ishlab chiqarish bilan bog'liq ta'lim (mehnat ta'limi va amaliyot) kuchaytirilgani, o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlash davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangani ko'rsatiladi. 1980-yillarning oxiriga kelib, ta'lim tizimida ayrim muammolar ham yuzaga chiqa boshladi. Arxiv manbalarida

maktablarning moddiy-texnik bazasi eskirishi, o'quv jihozlarining yetishmasligi va sinf sig'imini oshib ketishi kabi holatlar qayd etilgan. Shu bilan birga, ta'lim sifati va o'quvchilarning bilim darajasini oshirish bo'yicha yangi islohotlarga ehtiyoj kuchaygan. Shunga qaramay, 1940–1991-yillar oralig'ida Denov tumanida ta'lim tizimi to'liq shakllanib, majburiy umumiy o'rta ta'lim darajasiga yetganini ko'rish mumkin. Bu davr ta'lim tizimining institutsional jihatdan mustahkamlanishi va zamonaviy maktab tizimiga o'tishining asosiy bosqichi bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, Denov tumanida ta'lim tizimi tubdan isloh qilindi. Arxiv hujjatlari va tuman xalq ta'limi bo'limi ma'lumotlarida bu davr "milliy ta'lim tizimining shakllanishi va modernizatsiya bosqichi" sifatida qayd etiladi. Ta'lim mazmuni sovet davri mafkuraviy yondashuvidan voz kechib, milliy qadriyatlar va zamonaviy ilm-fan yutuqlariga asoslangan holda qayta tashkil etildi. 1990-yillarning boshlarida maktablarda yangi o'quv dasturlari joriy qilinib, ona tili, tarix va milliy madaniyat fanlariga alohida e'tibor kuchaytirildi. Arxiv hujjatlarida o'quv dasturlarining yangilanishi bilan birga eski darsliklarning bosqichma-bosqich yangilari bilan almashtirilgani qayd etiladi. 2000-yillarga kelib Denov tumanida ta'lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish jarayoni jadallashdi. Maktab binolarini kapital ta'mirlash, yangi sinf xonalari qurish va o'quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra, shu davrda bir qator maktablarda kompyuter sinflari tashkil etilgan bo'lib, bu raqamli ta'limga o'tishning dastlabki bosqichi hisoblanadi. 2010-yillardan boshlab Denov tumanida ta'lim tizimi yanada keng ko'lamda rivojlandi. Yangi umumta'lim maktablari va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etildi, mavjud maktablar esa zamonaviy laboratoriyalar va interaktiv doskalar bilan jihozlandi. Arxiv hujjatlarida pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimi ham kuchaytirilgani, o'qituvchilar respublika va xalqaro treninglarda ishtirok etgani ko'rsatiladi.

So'nggi yillarda esa Denov tumanida raqamli ta'limga o'tish jarayoni tezlashdi. Elektron kundalik tizimi, onlayn platformalar va masofaviy ta'lim shakllari joriy etildi. Ayniqsa, pandemiya davri (2020-yillar) ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning

ahamiyatini yanada oshirdi va ta'lim tizimining moslashuvchanligini kuchaytirdi. Hozirgi kunda Denov tumanida ta'lim tizimi innovatsion yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. O'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish, STEAM yo'nalishidagi fanlarni rivojlantirish va kasbga yo'naltirish tizimini takomillashtirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilanmoqda.

Xulosa: Denov tumanida ta'lim tizimining rivojlanish jarayoni uch asosiy tarixiy bosqichda shakllanganini ko'rish mumkin. Dastlab an'anaviy maktab va madrasalar tizimi asosida savodxonlik shakllangan bo'lsa, sovet davrida ta'lim tizimi institutsional jihatdan mustahkamlanib, majburiy umumiy ta'lim darajasiga yetdi. Mustaqillikdan keyingi davr esa ta'lim tizimining milliy va zamonaviy asosda qayta qurilishi hamda raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi bilan xarakterlanadi. Arxiv hujjatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, Denov tumanida ta'lim tizimi doimiy evolyutsiya jarayonida bo'lib, har bir tarixiy davr uning mazmuni va tuzilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda esa ta'lim tizimi sifat va innovatsiya yo'nalishida rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi. Ta'limga oid hujjatlar to'plami (1920–1991-yillar).
2. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. Denov tumani xalq ta'limi bo'limi hisobotlari (1945–2025).
3. Denov tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi rasmiy ma'lumotlari. [Denov tuman ta'lim bo'limi](#)
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (1997, 2020-yil tahriri).
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2017–2024).
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 3–10-jildlar. Toshkent, 2000–2005.
7. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. O'zbekiston tarixi (akademik nashr). Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
9. Denov tumani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish statistik ma'lumotlari (1950–2024).
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi metodik qo'llanmalari (1970–1990).

11. Surxondaryo viloyati ta'lim tizimi rivojlanish konsepsiyasi (rasmiy hujjat).
12. Denov tumani maktablari tarixiga oid o'lkashunoslik materiallari.
13. Denov tumani davlat arxivi asosida mustaqillik yillaridagi o'zgarishlar haqida ilmiy maqola. [Denov arxiv tadqiqoti maqola](#)
14. Wikipedia. "Denov District" – geografik va tarixiy ma'lumotlar. [Denov tumani ensiklopediya](#)
15. Archive.uz – "Denov tumanida yangi arxiv binosi ochilishi" yangiliklari (2023). [Denov arxiv yangiliklari](#)